

Petki Pál

A szabadság mint a lét struktúrájának meggyengítése

Adalékok a sartre-i szabadságfogalom értelmezéséhez

„A szabadság a saját múltját hatályon kívül helyező
emberi lét, amely kitermeli saját semmijét.”

Jean-Paul Sartre

Az itt következő fejtegetések a sartre-i szabadságfogalomnak a kérdés mint ontológiai entitás, az abban rejlő tagadás, nemlegességi- és semmi-vonatkozások, önmagasaki és időbeliségi aspektusok, valamint determinista-filozófiai megfontolások összefüggésében való értelmező elemzését tűzik ki célul, alapvetően *A lét* és a semmi bevezető részének megállapításaira támaszkodva. Nincs szándékunkban ennek a témának a kimerítő tárgyalását nyújtani, ezt már az is jelzi, hogy a referenciális alap kimondottan szűkre szabott. Célunk mindössze annyi, hogy néhány, általunk reprezentatívnek ítélt szöveghely alapján megragadjuk ennek a szabadságfogalomnak egyes, a sartre-i fenomenológiai ontológia vonatkozásában lényegesnek tekinthető vonatkozásait, és megkíséreljünk belegendolni azok tartalmába.

Kérdezés, semmités és elszakadás

Az emberi egzisztenciának azt a lehetőségét, hogy a világhoz való *kérdező viszonyulásban* a léttől való kétirányú visszalépés¹ értelmében felfogott semmités formájában mintegy önmagából kitermeli a semmit, Sartre a szabadság fogalmában ragadja meg. A létre vonatkozó kérdés a kérdezés-tagadás-semmités ontológiai mozzanatainak közvetítésén keresztül az emberi egzisztencia mint szabadság tételezéséhez vezet Sartre-nál, egy olyan egzisztencia tételezéséhez, amely a primer ontológiai létfogalomban az abszolút létteljességgént/pozitivitásként felfogott önmagában-lét „mellett” egy másik, semmit/nemlegességeket/szakadásokat, ontológiai *artikulációkat* teremtő léte képvisel.

A szabadságot Sartre magával az emberi egzisztenciával azonosítja: „A szabadság [...] mint a Semmi semmitésének elengedhetetlen feltétele, nem egy *tulajdonság*, amely más tulajdonságokhoz hasonlóan tartozna hozzá az emberi lét lényegéhez. [...] Az emberi szabadság

Petki Pál (1956) – filozófiatanár, Áprily Lajos Főgimnázium, Brassó; doktorandus, BBTE, Kolozsvár, palpetki@yahoo.com

¹ A kérdés intencionalitásában az intenció tárgya a kérdésség ideiglenes „léttelenségébe”, egyfajta ontognozológiai semlegességi állapotba, a lét és nemlét „közé” kerül, ily módon a kérdező egzisztencia „visszalép” a kérdés intencionális tárgya egzisztenciájától, a maga szempontjából megfosztja létezésének tényének bizonyosságától; ugyanakkor a kérdező önmagába is visszalép a világ oksági rendjéből, mivel nem helyezhetné hatályon kívül a kérdés intencionális tárgyának létét, nem hozhatná létre a kérdésség lét-nemlét semlegességi tartományát, ha nem hozna létre törést a világdetermináció folyamatának homogenitásában.

megelőzi az ember lényegét, [...] az emberi lét lényege szabadságától függ. [...] Az ember nincs *először* valahogyan, hogy *azután* szabad legyen, minthogy az emberi lét és a »szabad-lét« között nincs semmilyen különbség.”²

A *semmítés*, illetve a *semmi semmítése* terminusok a semminek az emberi létezéshez való kötöttségére, illetve a semmi sajátosan aktív „létére”, „semmítve létezésére” utalnak. A semmítés az ember világhoz való viszonyulásának alapvető, a kérdés/tagadás/szembenállás modalitásaiban fellelhető módja. Az ember és a semmi viszonyát illetően nem az a helyzet, hogy az ember passzívan befogadja a különben nélküle is létezhető semmit, hanem hogy a semmit az ember világhoz való viszonyulása hozza létre, amely viszonyulásban az ember a szembenállás, a kérdés, a tagadás, a nemlegességek formájában artikulálja a létet, szakadásokat hoz létre benne, „semmíti” a létet. A semmi csak *semmítve* „van”, pontosabban a semmi csak a semmítésben van, a semmi „léte” a semmítés.

Az emberi létnek magával a szabadsággal való azonosításával Sartre az embert szuverén, a világ determinisztikus rendjéből a kérdés/tagadás módján kilépni képes ontológiai entitásként ragadja meg. Ez a világból való elszakadás kétirányú, a kérdés/intencionális tárgy létének (legalábbis ideiglenes) hatályon kívül helyezése és az egyetemes oksági láncból való kilépés formájában. Magára az emberre vonatkoztatva ez az elszakadás háromirányú elszakadássá válik, amennyiben ezek a nemlegességek az ember bizonyos értelemben való önmagától-elszakadásának realitását is hordozzák: „az emberi valóság csak akkor képes kiszakadni a világból – a kérdés, a módszeres kétely, a szkeptikus kétely, az epoché stb. segítségével –, ha természete szerint önmagától való elszakadás”.³

Ezt az önmagától-elszakadást Sartre egyrészt egyszerűen a tudati intencionalitás formájában érti, mint amelynek módján az ember mintegy önmagán kívülre, a tudatintencionális tárgyhöz lép, amennyiben ennek az elszakadásnak az első értelmezésében a heideggeri transzcendencia-fogalomra, illetve az intencionalitás brentanói-husserli fogalmára utal.⁴ A szövegkörnyezeti összefüggés szempontjából tekintve azonban inkább az önmagát a determinációs láncról való leválasztás értelmében vett önmagától-elszakadásról van szó, és Sartre is ebbe az irányba és nem a tudat belső struktúrájának vizsgálata irányába viszi tovább a szabadságnak az ember önmagától-elszakadása formájában vett értelmezését.

Kérdés, (in)determináció és időbeliség

Ezt az értelmezést a kérdés időbeliségének, a tudat időbeliségének és a determinisztikus folyamat időbeliségének korrelatív elemzése alapján végzi: „Jelenleg egy időbeli művellet érdekel minket, minthogy a kérdés [...] egy magatartásmód: feltételezi, hogy az emberi

² Jean-Paul Sartre: *A lét és a semmi*. Ford. Seregi Tamás. Bp. 2006. 60–61. (Kiemelések Sartre-tól. A továbbiak során idézett szövegekben előforduló kiemelések, amennyiben más megjegyzést nem fűzünk hozzájuk, minden esetben az adott szövegek szerzőjétől származnak.)

³ Uo. 61.

⁴ „a kortárs filozófia egyik irányzata is önmagából való kilépésnek tekinti az emberi tudatot: ez az értelme a heideggeri transzcendenciának; ám az intencionalitás Husserl- és Brentano-féle fogalma is számos vonatkozásban az önmagunkból való kiszakadás jellegét hordozza magán.” Uo.

lét kezdetben a lét belsejében pihen, s hogy azután egy semmitő visszalépéssel kiszabadul abból. Egy időben lezajló önmagunkhoz viszonyulással szembesülünk tehát, ami a semmités feltételét alkotja.”⁵

Ez az időbeliségi vonatkozás egyelőre csak a kérdés előtti és a kérdés állapota közötti tartamot érinti, de a „lét belsejéből” való kilépést önmagunkhoz-viszonyulásként állítja be, és ezáltal csírájában tartalmazza a világ oksági rendjéből való kilépés önmagunktól-elszakadás-ként való értelmezését: ha a kérdés tagadó/semmitő magatartásában mintegy visszavonjuk magunkat önmagunkba a homogén világdeterminációból, ez az önmagunkba visszavonulás egyben a világdetermináció részeként értett determinációs önmagunktól való elszakadást is jelenti. Az önmagunktól-eltávolodás tehát relatív: egyik, determinációs önmagunktól szakadunk el, hogy rátaláljunk szuverén, a determinációtól az ahhoz való kérdező/semmitő/visszavonuló magatartásban mentesülő önmagunkhoz. Az egyetemes determinizmusból történő, az ahhoz való kérdező/tagadó/semmitő/visszalépő tudati viszonyulás formájában való kilépés lehetőségét mint szabadságmozzanati aktust Sartre a tudati determinizmus feladásával alapozza meg: „ha a tudatot egy végtelen oksági sorozattá oldjuk fel, azzal létteljességgé változtatjuk, s a lét határtalan totalitásába vonjuk be – ahogy ezt nagyon jól mutatják a pszichológiai determinizmus hiábavaló törekvései, hogy felszámolja az egyetemes determinizmust, és a determinizmus különálló részek sorozataként jöjjön létre”.⁶

Mivel a világgal való kérdező/nemlegesítő magatartások mint abból való kilépések mindenekelőtt tudati aktusok, és ilyeneként részei az egyetemes determinációnak, Sartre logikailag szükségszerű módon jut el az egyetemes determináció és a pszichológiai determináció viszonyának kérdéséhez, és ebben a felvetésben utóbbit hatályon kívül kell helyeznie ahhoz, hogy az egyetemes determinációt a szabadság lehetőségfeltételeként meggyengítse. Ennek értelmében, ha létezik is egy valahogyan értett pszichológiai determinizmus (márpedig nyilvánvalóan nem lehet tagadni például a motivációs vagy asszociatív típusú egymásra következések tényét a pszichikum szférájában), ezzel párhuzamosan léteznie kell a tudatfolyam időbeliségi mozzanatai egymástól való függetlensége formájában tételezhető indeterminációnak, amely a szabadság lehetőségfeltétele ontológiai megalapozása szempontjából tekintve felülírja az egyetemes determináció részeként értett, tudományos értelemben felfogott pszichikai determinációt. A pszichológiai determinizmus a pszichikai jelenségek⁷ okságszerű egymásra-következése törésmenességének, teljes homogenitásának gondolatára épül, ez pedig Sartre értelmezésében egyértelműen kizárja a kérdés/tagadás/nemlegesítés módján való szembenállásszerű világhoz-viszonyulást, ami pedig az ember világban való létében ténylegesen megtörténik.

A szabadságnak mint az embernek a léttől való, a tagadás révén történő két, sőt három-irányú elszakadási/visszalépési lehetősége megalapozását Sartre a tagadási tudatfolyam

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Jelen esetben kizárólag a tágan értelmezett tudati jelenségek szférájára gondolunk, Sartre-nak a szabadság lényege megragadására vonatkozó, a kérdés/tagadás/semmités fogalmi mezejében történő elemzései ugyanis a pszichikum tudati szférájára irányulnak, lévén ezek tudati aktusok. A tágan értelmezett tudatiság itt annyit jelent, hogy nem kimondottan a szigorúan kognitívitésként értett tudat területéről van szó, hanem minden olyan pszichikai jelenségről/folyamatról, amely kizárólag a tudatosság közegében konstituálódhat. Ilyen értelemben például a motiváció is ebbe a szférába tartozik.

oksági/idői megszakítottsága, töréseket hordozó jellege gondolatára építi. Eszerint a tagadásban nincs oksászerű idői egymásra következés, a léthez való tagadási viszonyulásban az időmozzanatok homogén egymásra következése megtörik. A jelen nem a múlt okozatszerű következménye, ahogyan a jövő sem a jelen oksági származéka, vagyis az időmozzanatok között *nincsen oksági közvetítés*. Ennek értelmében a tagadásban „olyan gondolati aktust kell végrehajtani, amit semmilyen megelőző állapotom nem határozhat meg [...], [...] egyfajta léttől való elszakadást kell végrehajtanom magamban”.⁸ Ez a léttől való elszakadás itt a pszichikai múlt okszerű lététől való elszakadásként értendő, amely elszakadásnak köszönhetően a „semmi rése” iktatódik a hagyományosan homogén kauzalitásként értett tudati időfolyamba: „Ha jelenlegi állapotom az előző állapot folytatása lenne, a rés, amelyen keresztül a tagadás felvillanhat, teljesen el lenne tömve. A semmités egész pszichikai folyamata maga után vonja tehát a közvetlen pszichikai múlt és a jelen közötti szakadást. S éppen ez a szakadás a semmi.”⁹

A tagadásban tehát a tudatfolyam idői kauzalitása hatályon kívül helyeződik, a *nem*, amit a lét egy *megelőző* tudati lereagálására mondok, egyáltalán *nem*, sőt éppen hogy *nem következik* ebből a megelőző tudatállapotból; ettől a megelőzőtől a közvetítetlenség semmije, a „semmi rése” választja el.

A semminek a kauzális-időbeli tudatfolyam kontinuitását megtörő képessége magyarázatában Sartre visszanyúl a semmi „létfogalmának” értelméhez, a *semmi semmiként való létezésének* gondolatához, és az így felfogott semmi „működését” a motiváció folyamatában próbálja megragadni, valószínűleg azért, mert a motiváció a pszichikai kauzalitás értelmében fogható fel, és ha sikerül kimutatni a „semmi-lét” részét a motivációs folyamatban, akkor ez a tudatfolyam kauzálisan felfogott időbelisége homogenitásának a tagadás általi megtöréseként értelmezhető: „Ha a korábbi tudatállapotot motivációnak tekintjük, rögtön evidens módon beláthatjuk, hogy *semmi* nem lopózott ezen állapot és a jelenlegi közé. [...] Ami a korábbit a későbbitől elválasztja, az éppen hogy *semmi*.”¹⁰

Ez az elválasztás azonban nem volna lehetséges a semmi nincsszerű felfogása alapján, mivel ahhoz, hogy elválasztóként működjön, a semminek *mint* semminek „lennie” kell: „ez a semmi abszolút áthatolhatatlan, éppen azért, mert semmi; mert minden akadályban, amin át akarunk hatolni, van valami pozitív, ami áthatolandó”.¹¹

A létben elválasztó határt tehát a lét nem képezhet, mivel a lét homogenitását csak a nem-lét képes megtörni, ennek a nemlétnek azonban nemlétként „léteznie” kell, hogy a létben elválasztó határt képezhesen.¹² A semmi a tagadás semmitéseként létezik, illetve a tagadás a semmitve/semmitésben létező semmi: „A semmi [...] azért alapja a tagadásnak, mert magában rejti azt, mert ő a tagadás

⁸ Uo. 63.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. 63–64.

¹¹ Uo. 64.

¹² Érdemes figyelni arra, hogy a „semmi létfogalma”, a semmi mibenlétére vonatkozó kifejezésnek „a semmi nincs”-ból a „semmi van”-ba való átfordulása Heideggernél is jelen van, például a szorongásra vonatkozó elemzésében: „Azt, hogy a szorongás a semmit leplezi le, az ember közvetlenül azután erősíti meg, hogy a szorongás elmúlt. A tekintetnek abban a világosságában, melyet a friss emlék hordoz, azt kell hogy mondjuk: amitől és amiért szorongtunk, »tulajdonképpen« semmi (sem) volt. Valóban: maga a Semmi – mint olyan – volt jelen [...]” – Martin Heidegger: *Mi a metafizika?* Ford. Vajda Mihály. = Uő.: „...költőien lakozik az ember ...”. Szerk. Pongrácz Tibor. Bp. – Szeged 1994. 23.

mint lét.¹³ A tagadás mint semmités olyan viszonyulás a léthez, amely által törés, a semmi rése keletkezik, úgy azonban, hogy eközben és ezáltal a léttel „semmi sem” történik: „Az előző tudatállapot még mindig *itt* van (még ha a »múltbeliség« modifikációjában is), még mindig értelmező viszonyban áll a jelenlegi tudattal, de ennek az egzisztenciális viszonyulásnak az alapjain már játékon kívül helyeződik, zárójelbe van téve, pontosan úgy, ahogy annak szemében, aki végrehajtja a fenomenológiai *εποχη*-t, az önmagán belüli és kívüli világ hatályon kívül helyeződik.”¹⁴

A tagadás semmitése módján fellépő nemlegességek tehát *gezeisüik pillanatában* „nem érintik a világot”,¹⁵ hanem az embernek a világhoz való viszonyára vonatkoznak, amelyben (a tagadó/semmitő/nemleges viszonyulásban) az ember a világtól önmaga felé *lép vissza*. Ezzel a visszalépéssel pedig mintegy leválik a világ oksági rendjéről, amennyiben a saját múlt-mozzanata felől jövő determinációra mondott nemmel ezt a determinációt magába veszi vissza, és ezáltal alternatívitást vezet be a világba, megtöri annak homogén kauzalitási struktúráját. A tagadás semmitésében az ember felfüggeszti a múltat mint oksági struktúrát, és az ezáltal előidézett ontológiai szakadásban aktív, szuverén, szabad létezőként határozódik meg a világban, olyan létezőként, aki nem elszenvedi, hanem maga „semmiti a semmit”: „A tudatos létnek [...] saját múltjához való viszonyában úgy kell konstituálnia önmagát, mint akit egy semmi választ el e múlttól; tudatában kell lennie a lét e szakadásának, de nem mint olyan fenomennek, amelyet elszenved, hanem mint egy tudati struktúrának, ami ő maga. A szabadság a saját múltját hatályon kívül helyező emberi lét, amely kitermeli saját semmijét.”¹⁶

Mivel pedig Sartre szerint a tudatos pszichikai élet bármely mozzanata végső fokon kapcsolatban van a kérdező/tagadó magatartásmóddal, amely a világba hozza a szabadság ontológiai alapjaként a jelent a múlttól az önmaga felé való visszalépés alternatívitása formájában elválasztó semmit, és így „a tudat folyamatosan saját múltbeli létének semmitéséként éli meg önmagát”,¹⁷ a szabadság az emberben nem epizodikus jelenség, hanem az emberi lét permanens meghatározottsága. Ily módon Sartre a szabadság lehetőségfeltételét a tudatba helyezi, a tudatot szabadságként, a szabadságot pedig szabadságtudatként értelmezi: „a tudat léte a szabadság, a tudatnak szabadságtudatnak kell lennie”.¹⁸ Ugyanakkor a szabadságnak a tudatfolyam időbeliségére vonatkoztatott értelmezése kiteljesítése érdekében a szabadságmozzanat semmitő természetét a jövő irányába is érvényesülőnek tekinti: „A szabadságban az emberi lét a saját

¹³ J.-P. Sartre: *i.m.* 64.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Később természetesen igencsak „érintő viszonyba” kerülhetnek vele, amikor a tagadás szülte alternatívitás megtestesüléseként döntés/választás formájában ontikus hatótényezőkké válnak, a világ oksági rendjébe visszahelyeződnek.

¹⁶ Uo. 64.

¹⁷ Uo. Érdekes itt talán felfigyelünk arra, hogy a múlt-jelen-jövő közötti szakadás gondolata, nem kimondottan az emberi egzisztencia vonatkozásában, hanem az általában vett természeti világot, az „objektív valóságot” illetően, a fizikai értelemben vett mozgás fenomenjének leírása kapcsán is megjelenik Sartre-nál, már jóval *A lét és a semmi* előtt, filozófiai naplóregényében, *Az undorban*. Itt a faágaknak a szél hatására keletkező mozgását a kauzálisan felfogott múlt-jelen-jövő időfolyam kiiktatásával mint „sehonnán sem jövő” és „sehova se tartó” egymásutániságot ragadja meg: „A vaktában tapogatózó, tétova ágakon nem sikerült megragadnom a létezésbe való »átmenetet«. Az átmenet fogalma is csak emberi találmány. [...] Mindezek az apró mozgások egymástól elszigetelten léteznek, önmaguk kedvéért. [...] Létezők hemzsegték az apró ágak végén, szüntelenül megújuló, de sohasem születő létezők. A létező szél rászállt a fára, mint egy nagy légy; és a fa megborzongott. De a borzongás nem most keletkező tulajdonság volt, nem volt átmenet a lehetőség és a cselekvés között [...]. És mindezek a létezők, amelyek a fa körül sürgölődtek, sehonnán sem jöttek, és nem tartottak sehova. Egyszerre csak léteztek, s azután egyszerre csak nem léteztek [...].” Sartre: *Az undor*. Ford. Réz Pál. Bp. 1981. 192–193.

¹⁸ Sartre: *A lét és a semmi*. 65.

múltjaként *van* (ahogy saját jövőjeként is) a semmités formájában.”¹⁹ Az emberi egzisztencia tehát nemcsak a múlthoz viszonyulhat a nemlegesség alternatívája módján, ezt az alternativitást mint az oksági lánc jelen-jövő szegmentumáról való leválást is végbeviheti, a jelen pontból egyértelműen következő jövőhöz való nemleges viszonyulás lehetősége formájában.

Szabadság, önmegaság és szorongás

A *saját* múltjához és jelenéhez való nemleges viszonyulás lehetősége azonban az önmagával való szembenállás egyfajta felemásságában határozza meg az embert, amelyben az időbeliségére vonatkoztatva értett „önmaga és nem önmaga” ontológiai szituációjába jut: „az emberi tudat számára [...] léteznie kell a saját múltjával és jelenével való szembenállás egy bizonyos módjának, amelyben egyszerre ez a múlt és ez a jövő, s ugyanakkor nem is az.”²⁰

Az embernek ezt a felemás ontológiai szituáltóságát, amelyben az a világhoz való kérdező/tagadó viszonyulásban a világtól önmaga felé visszalépve önmagával is szembekerül (mint-hogy ez a leváló semmités saját múltjának és jövőjének semmitése formájában van), Sartre a szorongás fogalmában ragadja meg, amely értelmezésében nem más, mint ahogyan a szabadság, a saját szabadsága feltárul az ember számára: az ember szorongásként éli meg szabadságát, a szorongás az ember számára a tudatosult szabadság. A szorongás formájában megélt szabadság az ember önmagával való szembekerülésének ontológiai szituáltóságát nyilvánítja ki, amely a szabadságnak az ember számára való kérdésességében konstituálódik: „az ember számára a szorongásban tudatosul szabadsága, [...] a szorongás a szabadság tudatos létmódja, a szorongásban válik a szabadság saját létében kérdésessé önmaga számára.”²¹

Az, hogy a szabadság a szorongás létélményében nyilvánul meg az ember számára, annak kifejeződése, hogy a nemlegesítő alternativitás módján a világtól önmagába visszalépő ember a világdetermináció súlyát saját vállára helyezi, önmaga okaként egyedül ő dönt cselekedetei mibenlétéről és irányáról, ily módon pedig kérdésessé válik a szabadság számára-valósága, illetve ő maga mint a döntéshozatal ontológiaiailag illetékes instanciája/helye.

A saját létében önmaga számára kérdésessé vált szabadság így tulajdonképpen a szabadságban önmaga számára kérdésessé vált ember. A szabadságban az ember a világból saját magába vettetik vissza, és ez az önmagára utaltság szüli a szorongást mint az önmaga-okság ontológiai szituációjának való esetleges meg nem felelés létérzését. A szorongásban az ember önmagától-önmagáért szorong: „a félelem a világ létezőitől való félelem, a szorongás viszont önmaggal szembeni szorongás. A tériszony szorongás, mivel nem attól félek, hogy a szakadékba zuhanok, hanem hogy belevetem magamat. Egy félelmet kiváltó szituáció azzal fenyeget, hogy kívülről megváltoztatja az életemet, létem azonban szorongást vált ki, amennyiben nem bízom a szituációra adott saját reakcióimban.”²²

Másként fogalmazva: ha félek valamitől, akkor az félelem, ha viszont attól félek, hogy félni fogok, akkor az szorongás, mivel az érzelmi viszonyulás fókusza, az érzelem intencionális

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

pólusa nem kívül van, hanem saját magamba vették vissza. Ebben az értelmezésben a szorongás a belsővé transzponált, önmagamtól-önmagamért félelem, a világ kauzális rendjéből a szabadság által magamba vett teher túlsúlyától való félelem. A szorongást a szabadság azért idézheti elő, mert a világhoz való nemleges viszonyulás lehetőségében, az e lehetőségben rejlő alternatívításban ezen a módon az ember mintegy kiválik a világ determinisztikus rendjéből, de ennek az az ára, hogy e determinációnak a súlya az emberre helyeződik, nem a tényleges fizikai valóság, hanem az ugyancsak egzisztenciális súlyt jelentő kényszerű kellés értelmében: az emberi egzisztencia, szabad egzisztencia lévén saját maga válik egzisztenciális kontinuitását biztosító cselekedetei meghatározójává. Ha az emberi egzisztencia létmódja számára a pszichológiai determinizmus elfogadható lenne, ez felszámolná a szorongást, mivel megszüntetné egzisztenciális alapját, a szabadságot. Lehetetlen azonban megszüntetni a szabadságot, a világhoz való kérdező/tagadó viszonyulásban a szabadság az emberi létezés számára ontológiai faktum. Ez a szabadságfaktum pedig felülírja a pszichológiai determinációt; annak legerősebb komponensét, a motivációt is a „nem elég hatékonyság” befolyásává gyengíti: „pontosan azért szorongok, mert magatartásmódjaim pusztán *lehetségesek*, s ez éppen azt jelenti, hogy miközben ezen szituáció elutasításának motivációs egységét alkotják, ugyanakkor e motivációkat úgy ragadom meg, hogy nem elég hatékonyak.”²³ A cselekedetek motivációs meghatározottsága ezeknek a cél viszonylatában vett lehetőségjellegében oldódik fel a szabadsággal felruházott emberi egzisztenciában. A pszichológiai motivációnak egyértelműen ellentmond már önmagában minden negatív érzelmi viszonyulás *ténye*: ha például rettegek valamitől, ebben benne van az, hogy a rettegés *nem oka* annak a magatartásmódnak, amelyre felhív, ti. hogy elkerüljem azt, amitől rettegek.²⁴

A szabadság által kitermelt szorongás mélyebb megragadását Sartre az időbeliség és az önmegaság fogalmi mezejében végzett elemzéseiben kísérel meg. Ennek megfelelően például valamely cselekedetben az én idői kontinuitásának jelen-jövő szegmentumában éppen a cselekedet nem egyértelműen determinált jellegének köszönhetően törés következik be, az énbe az önmegaság és nem-önmegaság állapotát létrehozó semmi fészkel be magát: valamely cselekedet folyamata jövőbeli és jelenlegi létem közötti idői viszonyként konstituálódik, „De e viszony mélyén egy semmi csillan meg: nem az *vagynok*, aki majd leszek.”²⁵

Az önmegaságnak ez a megszakadása pusztán az én egyáltalábi időbelisége révén is megtörténne, ez azonban az énbeli diszkontinuitás előállításának csak egyik tényezője. Emellett Sartre másik két tényezőt is megnevez, és ezek már a szabadságfaktum jelenlétének köszönhetőek. Valamely cselekedet folyamatában tehát „nem az *vagynok*, aki majd leszek”, mivel: „Egyrészt [...], mert az idő elválaszt tőle. Másrészt [...], mert ami most *vagynok*, nem alapja annak, ami *leszek*. Végül pedig, mivel semmilyen aktuális létező nem határozhatja meg pontosan, hogy mi *leszek*.”²⁶ A szabadságnak a nemlegesség alapján konstituálódó alternatívításának köszönhetően tehát sem önmagam, sem valamilyen más, külső tényező nem lehet jövőbeni önmagam egyértelmű determináló alapja. Ezen a ponton Sartre az én időbeliségi szabadságstruktúrájában többszörös nemlegességet, önmaga – nem-önmaga vonatkozást ragad meg. Ha például rettegek attól, hogy a szakadékba vetem magam, még nem-önmagam, tehát a jelenben

²³ Uo. 67.

²⁴ Vö. uo. 68.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

semmis önmagam cselekedetéért mint *lehetséges* cselekedetért aggódom, vagyis mint olyan cselekedetért (pontosabban miatt), aminek biztos létalapját sem mostani, sem akkori önmagamban nem lelem fel, éppen a cselekedet mindenkori szabadság-meghatározottságából adódóan. Emiatt a sokszoros, az én időbeliségi szabadságstruktúrájából következő énbeli eltolódások miatt a cselekedetet illető döntés mindig valamilyen sajátos „éntelenségi” szituációban történik: „A döntő magatartásmód egy olyan énből jön majd, aki még nem vagyok. Ily módon az én, aki vagyok, önmagában függ attól az éntől, ami még nem vagyok, pontosan annyiban, amennyiben az az én, ami még nem vagyok, nem függ attól az éntől, ami vagyok.”²⁷

A pszichológiai determinizmust Sartre a szorongástól való menekülés egyik (nyilván nem tudatos) formájaként értelmezi, amely megpróbálja betömni az embert a szabadság nemlegesítő létének köszönhetően körülvevő ürességeket, elsősorban a nemlegességek megnyugtató, felelősséget kiiktató világának megteremtése érdekében. Hiszen végső fokon semmiféle felelősség nem létezhet egy olyan világfelfogás számára, amelyik az embert a „mindig csak azok vagyunk, amik” determinisztikus egyértelműségére, az önmagában-lét teljességéhez hasonlatos pozitívitásra redukálja. A szabadság evidenciájával szemben azonban a determinizmus mindig csak nemreflexív intuíció.²⁸

Önmagamtól önmagam felé: a kérdezés, a rosszhiszeműség és a lét struktúrájának meggyengítése

A szorongásban mindazonáltal az ember, szabadsága okán, éppen önmagával kerül szembe, ezért a szorongással szembeni természetes emberi attitűd a menekülés attitűdje. Ez azonban, a szorongás léttudati jellegéből adódóan a tudatos tudatosság és a nemtudatos tudatosság ellentmondásának problematikusságát hordozza, vagy amiként Sartre fogalmaz: „intencionálnom kell menekülésem tárgyát, hogy menekülni tudjak tőle, ami azt jelenti, hogy a szorongásnak [...] és magától a szorongástól való menekülésnek [...] egyazon tudat egységében kell adódnia”.²⁹ A tudat szféráján belüli menekülés tehát alapvetően különbözik a szokványosan/hétköznapien értett menekülési szituációktól, ahol a menekülés alanya és ellenpólusa, amitől a menekülő menekül, egymáshoz képest a külsődlegesség viszonyában van, és így a menekülés mint távolodva elvesztés fogalma szerint megvalósítható. Nem lehetséges azonban távolságvonatkozás konstituálása a tudati módon létezők tekintetében, mivel ez feltételeznél, hogy a menekülésviszony két pólusa közül valamelyik a tudatosság szféráján kívül kerül, ami nem menekülést, hanem egyszerűen a viszony megszüntetését jelentené. Sartre szavaival fogalmazva: „menekülök, hogy ne tudjak valamiről, de nem tudok nem tudni arról, hogy menekülök, s a szorongástól való menekülés csak egy módja a szorongás tudatosulásának.”³⁰

Valamiféle távolságvonatkozás bevitele azonban mégiscsak lehetséges az *aki* menekül – *amitől* menekül viszony struktúrájába, ez azonban nem a tudatosság immanenciájából való

²⁷ Uo.

²⁸ Vö. uo. 77.

²⁹ Uo. 81

³⁰ Uo.

kilépés (a tudott „nemtudott-tudottá” változtatása) formájában képzelhető el, hanem az én magán a szorongáson belüli, önmagára irányuló, önmaga – nem-önmaga vonatkozást létrehozó semmitő képességének tulajdonítható. Ezt a szorongástól az önmagamtól önmagam *felé* „távolodásként” való menekülést kieszközölő semmitést Sartre a rosszhiszeműség fogalmában ragadja meg: „Szorongani vagy a szorongás elől menekülni mégsem lehet egyszerűen ugyanaz: ha a szorongástól való menekülés vagyok, az azt feltételezi, hogy el tudok mozdulni ahhoz képest, ami vagyok, hogy lehetek szorongás a »nem az vagyok« formájában is, hogy rendelkezhetek egyfajta semmitő képességgel a szorongáson belül is. Ez a semmitő képesség semmití a szorongást, amennyiben menekülök tőle, és semmití önmagát, amennyiben *annak kell lennem, hogy menekülhessek előle*. Ezt nevezzük *rosszhiszeműségnek*.”³¹

A rosszhiszeműség itt nyilvánvalóan nem pszichológiai vagy erkölcsi, hanem mindenekelőtt ontológiai kategória, amely a kérdés/tagadás módján eredendően szabad emberi lét önmagához való viszonyulásának sokszoros semmitő viszonyulását írja körül: „a rosszhiszeműség, ami annak a semminek a kipótolására szolgál, ami önmagamhoz való viszonyomban vagyok, éppen azt a semmit hordozza magában, amin túllép”.³²

Sartre *A lét és a semmi* első alapfogalmának nevezi az ember olyan létként való megragadását, amelynek révén a Semmi a világba jön. A Semmi világba hozatalát az ember a kérdező magatartás árán éri el, amelynek módján a világ részeként nemcsak szembeáll a világgal, hanem annak kétirányú semmitésével önmagát mintegy a világon kívülre, a világon túlra is helyezi. Az ember így kétszeresen is meggyengíti a lét struktúráját: egyrészt nemlegességeket vezet be a világba, életre kelti a Semmit, másrészt önmagát is kivonja a világból: „A lét csak létet tudna létrehozni, s ha az ember is bele lenne foglalva ebbe a leszámazási folyamatba, belőle is csak lét jöhetne létre. Mivel azonban neki erre a folyamatra kell rákérdeznie, azaz kérdésessé kell tennie azt, így egészében kell, hogy szem előtt tartsa a folyamatot, vagyis önmagát *a létén kívülre* kell helyeznie, s a lét struktúráját kell meggyengítenie.”³³

Freedom as the Weakening of the Structure of Being

Contribution to the Interpretation of Sartre's Concept of Freedom

Keywords: Sartre, questioning, denying, nihilation, négatité, freedom, anxiety, temporality and self

According to Jean-Paul Sartre, it is in the human being's specific rapport to the world that Nothingness appears. Questioning is considered to be the fundamental modality of this rapport. He handles this as an entity with fundamental ontological relevance, owing to the fact that through its structural elements of denying and nihilation, it introduces negatité into the world, and thus it is capable of producing ontological articulations. The basis of Sartre's specific interpretation of freedom results from these traits of Man's existence in the world, which also leads to the definition of man as an existence capable of weakening the structure of being.

The present thesis contains interpretations referring to these aspects of the significance of Sartre's concept of freedom.

³¹ Uo. 81–82.

³² Uo. 82.

³³ Uo. 60.